

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC**

TRẦN THỊ NHUNG

TRUYỀN THUYẾT VÙNG LỤC ĐẦU GIANG

(Nghiên cứu trên địa bàn huyện Quế Võ và Gia Bình, tỉnh Bắc Ninh)

**LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ, VĂN HÓA VÀ VĂN HỌC VIỆT NAM**

THÁI NGUYÊN - 2019

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC**

TRẦN THỊ NHUNG

TRUYỀN THUYẾT VÙNG LỤC ĐẦU GIANG

(Nghiên cứu trên địa bàn huyện Quế Võ và Gia Bình, tỉnh Bắc Ninh)

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 8220121

**LUẬN VĂN THẠC SĨ
NGÔN NGỮ, VĂN HÓA VÀ VĂN HỌC VIỆT NAM**

Người hướng dẫn khoa học: PGS. TS NGUYỄN HÀNG PHƯƠNG

THÁI NGUYÊN - 2019

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu, kết quả khảo sát và nghiên cứu chưa từng được ai công bố trong bất kì công trình nghiên cứu khoa học nào.

Thái Nguyên, tháng 5 năm 2019

Tác giả

Trần Thị Nhung

LỜI CẢM ƠN

Trong quá trình học tập và nghiên cứu hoàn thành luận văn tốt nghiệp, tôi đã nhận được sự động viên, giúp đỡ quý báu của nhiều đơn vị và cá nhân. Đầu tiên, tôi xin chân thành bày tỏ lòng biết ơn đến quý Thầy Cô tham gia giảng dạy lớp Cao học Văn học Việt Nam khóa 11, quý Thầy Cô công tác tại Phòng Sau Đại học Trường Đại học Khoa học - Đại học Thái Nguyên. Tôi cũng xin chân thành cảm ơn Ban Giám hiệu Trường THPT Quế Võ Số 1-Huyện Quế Võ - Tỉnh Bắc Ninh và các bạn đồng nghiệp.

Đặc biệt, tác giả xin bày tỏ lòng tri ân sâu sắc đến PGS. TS. Nguyễn Hằng Phương, người đã hết lòng giúp đỡ và hướng dẫn tận tình chỉ bảo tôi trong suốt quá trình chuẩn bị, nghiên cứu và hoàn thành luận văn.

Dù đã có nhiều cố gắng trong quá trình thực hiện, song chắc chắn rằng luận văn này sẽ không thể tránh khỏi thiếu sót. Tôi rất mong nhận được sự góp ý của quý Thầy Cô và các bạn đồng nghiệp để luận văn được bổ sung hoàn thiện nhằm giúp cho công tác sưu tầm và bảo tồn kho tàng truyền thuyết và lễ hội dân gian ở vùng đất Lục Đầu Giang đặc biệt là hai huyện Quế Võ, Gia Bình tỉnh Bắc Ninh cho mai sau.

Xin trân trọng cảm ơn!

Thái Nguyên, tháng 5 năm 2019

Tác giả

Trần Thị Nhung

MỤC LỤC

	Trang
LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN	ii
MỤC LỤC	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử vấn đề	2
3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	5
4. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu	6
5. Phương pháp nghiên cứu	6
6. Cấu trúc của luận văn	7
7. Những đóng góp của luận văn	8
PHẦN NỘI DUNG	9
Chương 1. LỤC ĐẦU GIANG VÙNG ĐẤT, CON NGƯỜI, TRUYỀN THỐNG VĂN HÓA VÀ MỘT SỐ VẤN ĐỀ LÝ LUẬN	9
1.1. Vùng đất Lục Đầu Giang	9
1.1.1. Vị trí địa lý, điều kiện tự nhiên, xã hội	9
1.1.2. Văn hóa truyền thống	12
1.2. Văn học dân gian vùng Lục Đầu Giang	21
1.2.1. Loại hình tự sự dân gian	21
1.2.2. Thơ ca dân gian	23
1.2.3. Tục ngữ phương ngôn và câu đố	25
1.3. Một số vấn đề lý luận và các nhóm truyền thuyết tiêu biểu vùng Lục Đầu Giang ...	27
1.3.1. Một số vấn đề lý luận về truyền thuyết	27
1.3.2. Các nhóm truyền thuyết tiêu biểu vùng Lục Đầu Giang	29
Tiểu kết chương 1	31
Chương 2. GIÁ TRỊ TRUYỀN THUYẾT VÙNG ĐẤT LỤC ĐẦU GIANG	32
2.1. Giá trị nội dung của các nhóm truyền thuyết vùng đất Lục Đầu Giang	32

2.1.1. Truyền thuyết Lục Đầu Giang phản ánh những giai đoạn lịch sử hào hùng của dân tộc	32
2.1.2. Truyền thuyết vùng Lục Đầu Giang ca ngợi công đức và tài năng hơn người của các nhân vật lịch sử, nhân vật văn hóa.....	37
2.2. Giá trị nghệ thuật của truyền thuyết vùng đất Lục Đầu Giang.....	65
2.2.1. Cốt truyện	65
2.2.2. Nhân vật.....	66
2.2.3. Mô típ.....	68
Tiểu kết chương 2	75
Chương 3. TRUYỀN THUYẾT VÙNG LỤC ĐẦU GIANG TRONG KHÔNG GIAN LỄ HỘI VÀ TÂM THỨC DÂN GIAN	77
3.1. Truyền thuyết huyện Quế Võ với lễ hội dân gian về các vị Thánh.....	78
3.1.1. Truyền thuyết về những người theo Gióng đi đánh giặc và các lễ hội.....	78
3.1.2. Truyền thuyết Thánh Tam Giang với lễ hội ở xã Vân Dương	83
3.1.3. Truyền thuyết Thánh Nguyễn Minh Không với lễ hội rước nước ở chùa Phả Lại	85
3.1.4. Truyền thuyết Đức Thánh Trần với lễ hội đền thượng làng Lê Độ, đền làng Hôm, đền làng Thịnh Lai... ..	87
3.2. Truyền thuyết huyện Gia Bình với lễ hội dân gian về các vị tướng.....	88
3.2.1. Truyền thuyết các tướng Hai Bà Trưng với các lễ hội tiêu biểu	88
3.2.2. Truyền thuyết Cao Lỗ Vương với lễ hội đền Cao Lỗ ở xã Cao Đức	91
3.3. Truyền thuyết vùng đất Lục Đầu Giang trong tâm thức dân gian.....	94
3.3.1. Tâm thức hướng về cội nguồn.....	94
3.3.2. Tâm thức đoàn kết sức mạnh cộng đồng	96
3.3.3. Tâm thức bảo tồn và lưu truyền văn hóa	97
Tiểu kết chương 3	98
KẾT LUẬN.....	100
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	103
PHỤ LỤC	

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Vùng đất Lục Đầu Giang là nơi có địa thế phòng thủ hiểm yếu “*Lục long tranh châu*”. Đây là cửa ngõ đường thủy để tiến vào thành Thăng Long. Chính vì vậy vùng đất này trở thành nơi có bề dày lịch sử và có truyền thống văn hóa lâu đời. Nhân dân hai bên bờ sông Lục Đầu rất cần cù lao động và rất sáng tạo. Họ cũng là những con người yêu quê hương, yêu đất nước. Trong suốt chiều dài lịch sử dựng nước và giữ nước, những người dân vùng đất Lục Đầu Giang đã góp công sức thậm chí cả máu xương của mình để lập nên những chiến công vang dội, bảo vệ vững chắc mảnh đất thiêng của tổ quốc.

*“Hơn bảy trăm năm trải mấy triều
Khí thiêng phảng phất núi non cao”*

(Á Nam Trần Tuấn Khải)

Trong hành trình khảo sát văn hóa và văn học dân gian ở các địa phương hai huyện Quế Võ, Gia Bình nằm bên bờ sông Lục Đầu, chúng tôi nhận thấy hệ thống truyền thuyết dân gian và lễ hội của mảnh đất này rất phong phú. Truyền thuyết dân gian là một trong những thể loại quan trọng góp phần tạo nên nền văn hóa của mỗi vùng đất cũng như nền văn hóa dân tộc. Các nhân vật trong truyền thuyết vừa là các vị thần tự nhiên như: Pháp vân, pháp vũ, pháp lôi, pháp điện, sơn thần, thủy thần, thạch thần... vừa là các nhân thần, đó là những nhân vật lịch sử được dân gian hóa. Chính vì vậy thông qua những tác phẩm truyền thuyết ta thấy rất nhiều những tri thức về cuộc sống của người xưa từ đời sống vật chất, công cuộc kháng chiến chống ngoại xâm, phong tục tập quán và đời sống tâm linh. Việc tìm hiểu cái hay cái đẹp của các tác phẩm truyền thuyết tiêu biểu của vùng đất Lục Đầu Giang ta sẽ hiểu được tâm tư, tình cảm và cả tư duy của nhân dân trong các giai đoạn lịch sử khác nhau của dân tộc. Vì vậy mỗi triều đại từ: Triệu, Đinh, Lê, Lý, Trần, hậu Lê và triều Nguyễn... đều để lại những dấu ấn đậm nét lên phong tục tập quán, văn hóa, văn học dân gian của những làng quê bên bờ sông Lục Đầu.

Trải qua những thăng trầm của lịch sử nhiều ngôi đình, ngôi đền, ngôi chùa bị chiến tranh tàn phá không còn dấu vết, thần tích, thần phả cũng bị thiêu trụi bởi

Số hóa bởi Trung tâm Học liệu và Công nghệ thông tin – ĐHTN <http://lrc.tnu.edu.vn>

ngọn lửa oan nghiệt của chiến tranh. Khi chiến tranh đi qua nhân dân lại mài miết làm kinh tế, dựng xây nhà cửa khang trang, làm đường giao thông to đẹp mà họ quên mất việc khôi phục những di sản văn hóa, văn học dân gian có giá trị tinh thần vô cùng to lớn của ông cha. Đây là một thực trạng đáng buồn, đáng lo ngại.

Là một người con sinh ra và lớn lên ở vùng đất Lục Đầu Giang, hơn nữa còn là một giáo viên dạy văn ở trường THPT nên tôi thiết nghĩ việc nghiên cứu về truyền thuyết dân gian vùng đất Lục Đầu Giang chủ yếu ở hai huyện Quế Võ và Gia Bình của tỉnh Bắc Ninh là một việc làm vô cùng cần thiết, để giới thiệu những truyền thuyết và lễ hội ở quê nhà cho thế hệ sau, giúp cho người dân thêm tự hào, yêu quý mảnh đất quê hương mình. Đó cũng là cơ hội để người viết tích lũy thêm kiến thức về kho tàng văn học dân gian ở địa phương. Vốn kiến thức này sẽ rất hữu ích góp phần giảng dạy văn học dân gian và mở rộng liên hệ thực tế về sự ảnh hưởng của văn học dân gian tới văn học viết. Điều đó giúp các em học sinh thấy được sự phong phú và giá trị của thể loại truyền thuyết dân gian ở quê nhà nói riêng, kho tàng văn học dân gian nói chung. Từ đó khơi dậy trong các em lòng tự hào dân tộc, các em sẽ có ý thức trân trọng, biết giữ gìn, bảo tồn và phát huy vốn văn hóa, văn học dân gian của cha ông.

2. Lịch sử vấn đề

2.1. Vấn đề nghiên cứu truyền thuyết ở Việt Nam

Truyền thuyết là một thể loại văn học dân gian, ra đời sau truyện thần thoại, thường có yếu tố tưởng tượng kì ảo, các nhân vật, sự kiện đều liên quan đến lịch sử. Thể loại truyền thuyết ở nước ta ra đời sớm từ giai đoạn một nghìn năm Bắc thuộc nhưng phải đến thế kỷ XIV, XV một số nhà nho như: Lý Tế Xuyên, Vũ Quỳnh, Trần Thế Pháp, Kiều Phú, Ngô Sĩ Liên... mới có ý thức dày công sưu tầm truyền thuyết dân gian và tập hợp lại trong các cuốn sách: *Báo cửu truyện*, *Ngoại sử ký*, *Việt điện U Linh*, *Lĩnh Nam trích quái* và *Đại Việt sử ký toàn thư*... Nhưng việc sử dụng thuật ngữ truyền thuyết vào việc nghiên cứu văn học dân gian ra đời muộn mãi đến năm 1957 với sự chào đời của hai cuốn sách: *Lược thảo lịch sử văn học Việt Nam* của nhóm Lê Quý Đôn (gồm các ông: Lê Thước, Trương Chính, Hoàng Ngọc Phách, Vũ Đình Liên, Huỳnh Lý, Lê Trí Viễn, Đỗ Đức Hiểu) và tác phẩm *Sơ thảo lịch sử văn*

học Việt Nam do các tác giả Văn Tân, Nguyễn Hồng Phong, Nguyễn Đồng Chi, Hoài Thanh, Vũ Ngọc Phan biên soạn thì thuật ngữ truyền thuyết mới được dùng.

Trong cuốn giáo trình của trường Đại học Sư phạm xuất bản năm 1961- 1970 đã đưa truyền thuyết vào cơ cấu các thể loại văn học dân gian như: thần thoại, cổ tích... Chúng đều thuộc loại hình tự sự dân gian có cốt truyện, có nhân vật. Năm 1971 các tác giả: Tâm Vu, Phan Trần, Đinh Gia Khánh, Nguyễn Ngọc Côn và Kiều Thu Hoạch đã đưa ra định nghĩa về truyền thuyết, chỉ ra những đặc điểm cơ bản của thể loại văn học này. Đây là những đóng góp to lớn cho thể loại truyền thuyết.

Năm 1973 khi nói về ý nghĩa, tầm quan trọng của di sản văn hóa dân tộc mà cha ông để lại, cố thủ tướng Phạm Văn Đồng đã có những định hướng về thể loại truyền thuyết “*Những truyền thuyết dân gian thường có một cái lõi là sự thật lịch sử mà nhân dân qua nhiều thế hệ đã lý tưởng hóa, gửi gắm vào nó tâm tình thiết tha của mình cùng với thơ và mộng, chắp đôi cánh của sức tưởng tượng và nghệ thuật dân gian làm nên những tác phẩm văn học mà đời đời con người ưa thích*” [17, Tr 506].

Năm 1990 trong cuốn giáo trình “*Văn học dân gian Việt Nam*” của tác giả Hoàng Tiên Tựu và cuốn sách “*Văn học dân gian Việt Nam*” của tác giả Lê Chí Quế đã đưa ra khái niệm và cách phân loại truyền thuyết một cách hợp lý, rất có sức thuyết phục. Năm 2002 cuốn giáo trình *Văn học dân gian Việt Nam* của tác giả Phạm Thu Yên đã có những định hướng khá toàn diện cho việc nhận diện thể loại truyền thuyết từ đặc điểm nội dung đến các thủ pháp nghệ thuật quen dùng của thể loại văn học dân gian này. Những năm gần đây đã có nhiều hướng nghiên cứu mới về truyền thuyết trong đó nổi bật là hướng nghiên cứu liên ngành.

Điểm qua các công trình sưu tầm, tìm hiểu, nghiên cứu về truyền thuyết dân gian trong nhiều giai đoạn lịch sử chúng tôi nhận thấy thể loại truyền thuyết đã được nhiều nhà nghiên cứu quan tâm và có nhiều công trình nghiên cứu có giá trị ra đời. Đây sẽ là nguồn tư liệu vô cùng quan trọng để người viết áp dụng vào đề tài nghiên cứu của mình.

2.2. Tình hình nghiên cứu truyền thuyết dân gian ở Bắc Ninh và vùng đất Lục Đầu Giang

Cho đến nay việc sưu tầm và nghiên cứu văn học dân gian nói chung, thể loại truyền thuyết nói riêng tại địa bàn tỉnh Bắc Ninh đã được khá nhiều người quan tâm. Bảng chứng rõ nhất là có rất nhiều những cuốn sách đã ra đời như: *Việt điện u linh tập* và *Lĩnh Nam chích quái* của triều đại nhà Trần, được coi là hai tác phẩm đặt nền móng cho việc tìm hiểu truyện kể và truyền thuyết dân gian trong đó có những sự tích về: Thần Phù Đổng (Thánh Gióng), truyện rùa vàng, Nguyễn Minh Không... Đầu thời Nguyễn có cuốn sách *Bắc Ninh phong thổ tạp ký* ghi chép lại sự tích các vị thần và Phật ở các đền chùa của Kinh Bắc. Tác phẩm *Bắc Ninh toàn tỉnh dư địa chí* và *cuốn Bắc Ninh dư địa chí* của triều Nguyễn đã ghi chép lại những nét văn hóa tiêu biểu của miền quê quan họ Kinh Bắc và các truyện kể dân gian về các vị thánh thần. Cuốn sách *Truyện cổ xứ Bắc* của nhóm tác giả Xuân Cầm, Anh Vũ sưu tầm có nhiều thể loại truyện kể: thần thoại, truyền thuyết, cổ tích, giai thoại.

Cuốn sách *Các nữ thần Việt Nam* đã kể lại cuộc đời và chiến công của cá vị nữ thần ở Việt Nam, trong đó có nhiều nữ thần người Kinh Bắc. Cuốn sách *Lễ hội Bắc Ninh* của tác giả Trần Đình Luyện đã giới thiệu khá đầy đủ tên và nơi tổ chức và thời gian tổ chức các lễ hội từ lớn đến nhỏ của Bắc Ninh, *Truyền Thuyết thành cổ Luy Lâu* của Phạm Thuận Thanh chủ yếu đi vào giới thiệu những truyền thuyết vùng huyện Thuận Thành. *Người anh hùng làng Dóng* của Cao Huy Đình giúp cho người đọc có cái nhìn toàn diện từ nguồn gốc xuất thân, con đường Dóng ra trận, con đường Dóng trở về quê nhà và bay lên trời. *Danh Nhân lịch sử Kinh Bắc* của Trần Quốc Thịnh đã kể về cuộc đời và sự nghiệp của hai trăm tám ba danh nhân của mảnh đất Kinh Bắc. *Truyện cổ ca dao tục ngữ các làng quan họ* của Lê Danh Khiêm chủ yếu kể về thủy tổ Quan họ, những sự tích liên quan đến các làng Quan họ và một phần nhỏ là ca dao - Tục ngữ. *Thần tích sắc phong các vị thần thành hoàng làng tỉnh Bắc Ninh* của Lê Việt Nga liệt kê đầy đủ các thần tích, thần sắc và lễ hội đình, đền ở tất cả các làng xã ở các huyện, thành phố của Bắc Ninh trong đó có nhiều lễ hội, nhiều thần tích bị mai một khiến người đọc không khỏi ngậm ngùi tiếc nuối. *Truyền thuyết về các vị tổ nghề của tỉnh Bắc Ninh*, đã giới thiệu lịch sử